

RELIGIUSITAS SAJRONING UPACARA SIWARATRI
ING DS. MLANCU KEC. KANDANGAN KAB. KEDHIRI

Jurnal

Rahma Avianti (082114013)

A. PURWAKA

Salah sawijine ing wilayah Jawa. Ing wilayah Jawa, akeh banget wernawernane kabudayan. Koentjaraningrat (1987:202-203) ngandharake ana pitu unsur kabudayan kang asipat universal yaiku : 1. Sistem Religi dan upacara keagamaan, 2. Sistem dan organisasi kemasyarakatan, 3. Sistem pengetahuan, 4. Bahasa, 5. Kesenian, 6. Sistem mata pencaharian hidup, 7. Sistem teknologi dan peralatan. Mula saka iku, ing kene bakal diandharake ngenani upacara adat kang ana sesambungane karo agama ing bebrayan Hindhu. Upacara kang diangkat yaiku Siwaratri/Sivaratri/Siwalatri. Upacara Upacara adat iki mesti dianakake utawa dilaksanakake dening kabeh umat Hindhu ing negara Indonesia. Upacara Siwaratri ora padha kaya dene upacara adat kang liyane. Upacara Siwaratri iki ditliti merga sajroning upacara Siwaratri iki nduweni ancas kanggo nglebur dosane para umat Hindhu. Upacara Siwaratri iki ditindakake ing wayah wengi, nanging para umat Hindhu wiwit kang isih cilik nganthi kang wus tuwa-tuwa padha ngumpul ing pura saperlu kanggo ngelaksanakake reroncening upacara Siwaratri nganti bubar. Mula bukane Upacara Siwaratri iki saka karya sastra kang dianggit dening Empu Tan Akung. Ing karya sastra iki, Empu Tan Akung nyritakake pawongan kang panggaweyane mburu lan mateni kewan-kewan kang ora nduwe dosa. Pawongan iki nduweni asma LUBDAKA. Lubdaka menek wit bilwa, ing ndhuwur wit bilwa, Lubdaka oleh wahyu lan nyadari kabeh dosa-dosane. Banjur ora sengaja Lubdaka

methik godhong bilwa akeh 1108 lembar kanthi nyebut “Ya Sang Hyang Pelebur Dosa”. Lubdaka ora ngerti yen ing ngisore wit bilwa mau ana linggane Dewa Shiwa. Kedadeyan kaya mangkana mau kedaden ing mangsa Purwaning tilem sasi kapitu, yen ing kalender masehi ana ing wulan Januari.

Ing wayah Lubdaka kapundut dening Gusti Kang Maha Kuwaos, arwahne Lubdaka kanggo rebutan dening Dewa Yama lan Dewa Shiwa. Dewa Yama ngutus para panglimane supaya Lubdaka dilebokake neraka, nanging Dewa Shiwa mbantah perintah kasebut. Merga ing tilem sasi kapitu, Lubdaka wus nglakoni yoga saperlu kanggo ngelebur dosa-dosane. Mangka saka kadadeyan iku, Lubdaka banjur dilebokake ing suwarga dening Dewa Shiwa.

Saka crita Lubdaka karya Empu Tan Akung iki mau, para umat Hindhu ing donya padha ngerayakake dina Siwaratri kanthi *sambang, yoga, lan semadhi*. Sak liyane iku, para umat uga ngelakoni brata, upawasa lan yoga samadhi ing wayah wengi.

Miturut reroncening adicara lan ubarampene ing upacara adat Siwaratri, ing panliten iki bakal ngaji babagan religiusitas sajroning upacara siwaratri. Akeh pawongan kang cenderung mbedakake ungkapan religiusitas saka agama, saengga religiusitas kerep ditentangake karo keberagamaane salah sawijining pawongan. Satemene, cecaturan ngenani religiusitas nduweni sesambungan karo anane kasunyatan ngenani mrosote kualitas penghayatan manungsa sajroning agama; utawa sesambungan karo ilange dimensi sajroning agama lan hakikat dasar kang universal saka religi (Terjemahan saka Tillich, 1966: 26-29). Dadi, religiusitas iku kritik ngenani kualitas keberagamaan saben-saben pawongan sajroning agama sarana lembaga lan ajaran.

B. ANDHARAN

1. Kahanan Alam ing Desa Mlancu

Desa Mlancu kalebu desa kang amba lan strategis. Desa Mlancu ora kalah desa-desa kang ana sakiwa tengene. Masyarakat ing desa Mlancu uga tentrem lan sejahtera, ora kurang apa-apa. Jarak antaraning desa Mlancu karo kabupaten uga ora adoh. Senajan ana ing nggunung, kahanan ing desa Mlancu ora sepi mamring. Akeh papan-papan kanggo cangkrukane bocah-bocah nom-noman, kaya ta papan kanggo ngopi, papan kanggo internetan, lan papan kanggo main *play station*.

a. Kahanan Geografis Desa Mlancu

Kahanan geografis desa Mlancu. Ing desa Mlancu ana 5 dusun, ambane wilayah desa Mlancu yaiku 984.317 ha. Wates sisih etan desa Mlancu yaiku desa Medowo. Yen ing sisih kidul iku kabupaten Malang, ing sisih kulon iku desa Kandangan, lan sisih lor iku desa Banaran. Cacahe pendhudhuk ing desa Mlancu ing taun 2013 iki ana 4.789 jiwa, kang lanang 2.381 jiwa lan wadone 2.408 jiwa. Desa Mlancu dumadi saka 16 RW lan 33 RT. Jarak antaraning desa Mlancu ning ibu kota desa iku 5 km, waktu tempuh kang dibutuhake saka desa Mlancu ning ibu kota desa $\frac{1}{4}$ jam utawa 15 menit, jarak saka desa Mlancu ning Kabupaten 42 km, waktu tempuh kang dibutuhake saka desa Mlancu ning Kabupaten 1 jam.

b. Kahanan Sumber Daya Manusia ing Desa Mlancu

Yen dideleng saka SDM ing desa Mlancu, pancen kualitas pendhudhuke *minim*, nanging kahanan sosial pendhudhuk ing desa Mlancu ora kalah karo kahanan sosial SDM kang *maksimal*. Kahanan masyarakat ing desa Mlancu kalebu tentrem lan makmur, amarga ora kekurangan apa-apa. Kanthi kahanan kaya mangkana, babagan sandhang, pangan, lan papan masyarakat desa Mlancu uga ora kalah yen dibandingake karo desa liyane, amarga saben *individu* masyarakat desa Mlancu serba kacukupan.

Desa Mlancu kalebu desa kang sugih amerga, ing desa Mlancu nduweni sarana prasarana kanggo pendhidhikan, tuladhane ana 5 papan taman kanak-kanak (TK), ana 5 papan SD/MI, lan ana 8 TPA/TPQ. Saliyane prasarana kanggo pendhidhikan, ing desa Mlancu uga ana prasarana kanggo kesehatan, tuladhane ana 5 papan kanggo posyandu, ana 1 papan kanggo polides, lan ana 1 papan bidan desa. Prasarana umum liya kang ana ing desa Mlancu yaiku 30 papan kanggo ibadah lan 1 lapangan olah raga. Organisasi kang ana ing desa Mlancu yaiku Karang Taruna, PKK, lan Remaja Masjid.

c. Pangupajiwa Masyarakat ing Desa Mlancu

Pangupajiwa saben-saben masyarakat ing desa nduweni pengaruh kang gedhe kanggo kahanan sosiale masyarakat. Maneka warna jinising pangupajiwa kang ana ing saben-saben desa uga bisa dadi senjata kanggone desa merangi masalah kemiskinan. Pangupajiwa uga bisa dadi pamisah utawa pambeda antaraning kahanan sosial pawongan siji lan liyane, saengga karukunan lan kerjasama kang ana ing desa mau bisa kurang.

Yen dideleng saka jinising pakaryan kang maneka warna ing desa Mlancu iki ora ndadekake kahanan bubrah, nanging saya nambah karukunan antaraning pawongan siji lan liyane. Perbedaan pakaryan ing desa Mlancu iki ora dadi pangalang-alang kanggone masyarakat ngelaksanakake gotong royong. Ora ana bedane antaraning pejabat lan petani, masyarakat ing desa Mlancu padha guyub rukun lan tulung tinulung.

d. Keagamaan Masyarakat ing Desa Mlancu

Ing ngisor iki asiling wawancara antaraning panliti lan informan (Bpk. Sutarno) ngenani agama kang dianut dening masyarakat ing desa Mlancu.

“ing desa Mlancu iki mung ana 3 agama kang dianut dening masyarakat. Agama Islam, Kristen, lan Hindhu. Nanging antaraning umat iku padha rukun lan nduweni toleransi kang dhuwur.” (Bpk. Sutarno, 21 Januari 2012)

“kaya ta yen salah sijine agama ngerayakake riyaya. Kabeh umat kang agamane beda uga melu ngerayakake. Sowan ing daleme pawongan kang lagi ngerayakake riyaya mau. “ (Bpk. Sutarno, 21 Januari 2012)

Asiling wawancara ing ndhuwur dadi salah sawijining bukti yen ing desa Mlancu iku wus nerapake nilai-nilai pancasila *“Persatuan Indonesia”*. Bab iku bisa dideleng saka pakulinan kang becik lan sikap kang ora pilih kasih antaraning umat beragama. Ing bebrayan desa Mlancu, sesambungan antaraning manungsa dadi salah sawijining bab kang kudu dilestarekake lan kudu diterapake ing saben-saben kapribadene pawongan.

Yen dideleng saka asiling wawancara ing dhuwur, bisa didudut yen masyarakat ing desa Mlancu iki nduweni maneka warna agama kang dianut. Semana uga dina becik utawa dina riyaya saben-saben agama iku mesthi beda. Bedane agama ing desa Mlancu iku ora agawe bubahe sesrawungan, nanging malah kepara agawe rukune bebrayan. Jinising agama lan cacahé pawongan kang nganut agama ing desa Mlancu bisa dideleng saka tabel ing ngisor iki. Saka maneka warnane agama kang dianut dening masyarakat ing desa Mlancu, ndadekake kahanan ing desa Mlancu katon rukun, tentrem, lan aman. Masyarakat ing desa Mlancu katon rukun yen ana salah sawijining umat beragama ngerayakake dina-dina suci utawa riyaya. Semana uga ing wayah sembayang, masyarakat ing desa Mlancu uga nduweni *toleransi* kang gedhe antaraning umat beragama siji lan liyane.

e. Sesambungane Kahanan Alam ing Desa Mlancu karo Upacara Siwaratri

Yen dideleng saka kahanan geografis, kahanan sumber daya manusia, pangupajiwa, lan keagamaan ing desa Mlancu adicara Siwaratri bisa kaleksanan kanthi urut lan becik. Saka kahanan geografis lan kahanan keagamaan saka masyarakat, desa Mlancu kalebu desa kang amba lan padhet pendhudhuk saengga upacara Siwaratri bisa kaleksanan kanthi suwasana rame. Saka sumber daya manusia lan pangupajiwa pendhudhuk kang maneka warna ing desa Mlancu

ndadekake kahanan saya becik, amerga tulung tinulung kang ditindakake sajroning nyengkuyung kaleksanane upacara Siwaratri iki ndadekake suwasana saya katon rukun lan tentrem.

2. Mula Bukane Upacara Siwaratri

Mula bukane Upacara Siwaratri yaiku saka karya sastra kang dianggit dening Empu Tan Akung. Mpu Tan Akung iku putrane Raja Kusuma saka Kadiri. Raja Kusuma uga nganggit karya sastra kanthi irah-irahan *Ramayana* (kang dirampungake ing taun 1049). Putra saka Raja Kusuma kang paring asma Dharmaja uga nganggit karya sastra kanthi irah-irahan *Smaradahana* (kang dirampungake ing taun 1099). Lan Tan Akung kang nganggit karya sastra kanthi irah-irahan *Lubdhaka* (kang dirampungake ing taun 1128). Ing karya sastra iki, Empu Tan Akung nyritakake pawongan saka suku *Nisada* kang panggaweyane mburu lan mateni kewan-kewan kang ora nduwe dosa. Pawongan iki nduweni asma LUBDAKA. Lubdaka mateni utawa mburu kewan guna kanggo nafkahi garwa lan putrane. Ing salah sawijining dina, Lubdaka mburu ing satengahing alas. Amarga durung oleh kewan buruan, Lubdaka wes nduweni niat kanggo nyare ing tengah alas. Nanging kersane Sang Hyang Widhi, Lubdaka diwenahi wahyu merga mateni kewan iku dosa lan bakal melbu neraka amarga wus nglanggar tata urip kang suci miturut *Dharma*. Kahanan ing tengah alas dadi peteng dhedhet, lan keprungu swara-swara kewan galak (buas) kang bisa mangan Lubdaka. Saka kahanan iku mau ndadekake Lubdaka ora wani turu. Kanggo ngilangi rasa ngantuk, banjur Lubdaka menek wit bilwa. Ing ndhuwur wit bilwa, Lubdaka oleh wahyu lan nyadari kabeh dosa-dosane. Banjur ora sengaja Lubdaka methik godhong bilwa akeh 1108 lembar kanthi nyebut “Ya Sang Hyang Pelebur Dosa”. Lubdaka ora ngerti yen sangisore wit bilwa mau ana linggane Dewa Shiwa. Kedadeyan kaya mangkana mau kedaden ing tanggal 14 paro petengwulan kapitu utawa ing mangsa Purwaning tilem sasi kapitu, yen ing kalender masehi ana ing wulan Januari (Zoulmulder : 452-453, 1983).

Ing wayah Lubdaka kapundut dening Gusti Kang Maha Kuwaos, arwahe Lubdaka kanggo rebutan dening Dewa Yama lan Dewa Shiwa. Dewa Yama ngutus para panglimane (*Kingkara*) supaya Lubdaka dilebokake ing neraka, semana uga Dewa Shiwa ngutus para (*Gana*) kanggo mbantah printah kasebut. Merga ing tilem sasi kapitu, Lubdaka wus nglakoni yoga saperlu kanggo ngelebur dosa-dosane. Banjur kedaden peperangan antaraning *Kingkara lan Gana*, nanging peperangan mau dimenangake para *Gana*. Kamangka saka kadadayan iku, Lubdaka banjur dilebokake ing suwarga dening Dewa Shiwa (Zoetmulder :454-455, 1983).

Saka crita Lubdaka karya Empu Tan Akung iki mau, umat Hindhu ing donya banjur ngerayakake dina Siwaratri. Kanggo ningkatake iman ing dina Siwaratri, umat Hindhu banjur nindakake *sambang*, *yoga*, lan *semadhi*. Sak liyane iku, para umat uga ngelakoni *brata* kaya ta : ora turu sak suwene 36 jam (sedina suwengi) wiwit srengenge wes katon nganti srengenge angslup, upawasa kang artine ora mangan sak suwene 24 jam wiwit srengenge wes katon nganti srengenge katon maneh, lan yoga samadhi sak suwene 12 jam ing wayah wengi.

Andharan ngenani mula bukane upacara Siwaratri ing ndhuwur diandharake adhedhasar asiling wawancara ing ngisor iki.

“asal usule ya saka critane Rsi Lubdaka. Jaman biyen iku ana pawongan kang jenenge Lubdaka. Pawongan iku senengane tumindak ala, kaya ta mburu lan mateni kewan. Ing wayah Rsi Lubdaka mburu ing alas, Rsi Lubdaka mau kewengen banjur ora wani muleh. Rsi Lubdaka menek ing wit bilwa, supaya ora ngantuk, Rsi Lubdaka metik godhong bilwa banjur diceblokake ing ngisor. Kang ora dingerteni yen sak ngisore Rsi Lubdaka iku ana linggane Hyang Shiwa. “ (Bpk. Sutarno, 21 Januari 2012)

“banjur ing wayah Rsi Lubdaka seda, arwane kanggo rebutan dening Dewa Yama lan Dewa Shiwa. Tentaraning Dewa Yama kalah karo tentaraning Dewa Shiwa, banjur arwane Rsi Lubdaka mau dilebokake ing suarga. “ (Bpk. Sutarno, 21 Januari 2012)

Saka asiling wawancara ngenani critane Lubdaka kang nduweni tumindak ala banjur bisa dadi manungsa kang unggul lan bisa mlebu suwarga, iku dadi tuladha ing bebrayan Hindhu. Saka crita iku bebrayan Hindhu ndadekake tuladha kanggo pakulinan kang ora oleh ditindakake lan dadi tuladha kanggo pangapurane Gusti Kang Maha Kuwaos kang ora tau luput marang umate. Mula saka iku, crita Lubdaka dadi pathokan utawa dadi landhesan utama ing Upacara Siwaratri.

Sawijining panemu negesi yen tradhisi minangka sakabehing adat, kapercayan lan liya-liyane kang diwarisake para leluhur. Tradhisi uga bisa ditegesi minangka pakulinan kang turun-temurun ing sajrone urip bebrayan. Dadi tradhisi yaiku pakulinan kang diwarisake kanthi turun-temurun dening leluhur ing sajrone bebrayan. Adat bisa diarani wujud kang lumrah saka sawijining kabudayan kang nata tumindake manungsa (Koentjaraningrat, 1987:5). Mula saka iku, adat uga bisa ditegesi samubarang tumindak kang wis dadi pakulinan kang ditindakake wiwit jaman biyen nganti saiki. Saka andharan mula bukane Upacara Siwaratri lan teges ngenani tradhisi miturut para panemu ing ndhuwur bisa diarani yen upacara Siwaratri iki kalebu salah sawijining tradhisi.

3. Tata Rakiting Upacara Siwaratri

Kang paling penting saka upacara Siwaratri yaiku kanggo nyembah keagungan Dewa Shiwa. Kabeh adicara wiwit sadurunge upacara Siwaratri ditindakake, adicara inti saka upacara Siwaratri, nganti adicara sawise upacara Siwaratri kang ngerakit upacara Siwaratri diaturake kanggo Hyang Shiwa. Dina suci Siwaratri dilaksanakake ing purwaning tilem sasi kapitu (panglong ping 14 sasi kapitu). Tilem sasi kapitu ing penanggalan Masehi ana ing wulan Januari. Dina Siwaratri tegese wengi Shiwa utawa wengi ing ngendi Hyang Shiwa beryoga kanggo kasejahteraan donya. Ing wengi Shiwa iki umat Hindhu

diwajibake kanggo *sambang*, *yoga*, lan *samadhi*. *Sambang* yaiku jagra utawa ora turu (bergadang). *Yoga* yaiku nganakake sesambungan marang Hyang Shiwa. *Samadhi* yaiku manunggalake raga marang Hyang Shiwa. Kanthi cara kaya mangkono, umat percaya bisa antuk anugrah utawa wahyu saka Dewa Shiwa arupa peleburan dosa.

ng wengi Siwaratri iki disaranake supaya umat Hindhu kang ngelaksanakake sembahyang Siwaratri uga nindakake unen-unen supaya ora ngantuk. Unen-unene kang dikarepake kaya ta : mredangga, makidung utawa makakawin, lan ngerungokake crita Lubdaka. Yen kanggo umat kang wus ngalami peningkatan pendakian spirituale kaya ta *sulinggih/ pamangku,lan pandita*. kudu nambah bratane kanthi *monabrata* sak suwene 12 jam ing wayah wengi. *Mona* saka basa sansekerta kang nduweni teges sepi mamring, ora ngomong kaya wayah tapa, meneng lan nepati janji (kaul) kanggo mbisu. Teges mangkana mau kaya ing Tattva agama Hindhu kang katulis :

“dhana phala nin mona tan anucap wwan.”

Monabrata nduweni teges manut janji (kaul) kanggo mbisu. Teges mangkana kaya ing Tattva agama Hindhu kang katulis :

“ lwir tuhwa monabrata”

Andharan kaya mangkana mau diandharake adhedhasar asiling wawancara ing ngisor iki. Ing ngisor iki asiling wawancara antaraning panliti lan informan (Bpk. Woko) ngenani tata lakune upacara Siwaratri miturut masyarakat ing desa Mlancu.

“tata lakune yaiku kabeh umat Hindhu kudu sambang, yoga, lan semadhi. Yen ing wengi Siwaratri, supaya ora ngantuk, biasane wong-wong iku padha pujian (ngidung).” (Bpk. Woko, 22 Januari 2012)

“upacara Siwaratri dilaksanakake ing sasi kapitu, panglong 14 merga ing wayah Lubdaka yoga satengahing alas iku pas ing sasi kapitu, panglong 14. Dadi kabeh umat Hindhu ngelaksanakake upacara Siwaratri iki padha karo Lubdaka ing jaman semana.” (Bpk. Woko, 22 Januari 2012)

Miturut asiling wawancara ing ndhuwur, upacara Siwaratri iki kalebu upacara kang ajeg tekane, amarga upacara Siwaratri iki mesthi ditindakake ing sasi kapitu utawa sasi Januari panglong 14. Paleksanan Upacara Siwaratri kang ditindakake saben sasi kapitu panglong 14 iku adhedhasar saka crita Lubdaka anggitane Mpu Tan Akung. Tata lakune upacara Siwaratri yaiku *sambang, yoga, lan semadhi* kang ditindakake ing tabuh rolas wengi.

a. Tata Rakiting Sadurunge Upacara Siwaratri

Sadurunge upacara Siwaratri ditindakake, umat kudu nyiapake papan panggonan kang bakal dienggo kanggo nindakake pasembahyangan lan apa wae banten kang dibutuhake sajroning upacara Siwaratri. Ngenani banten apa wae kang dibutuhake sajroning upacara Siwaratri. Ing upacara Siwaratri iki upakara kang dibutuhna kanggo sarana pemujaan yaiku kembang kang gandane wangi kaya ta : menur, kanyiri, gambir, arja, kacubung, wanduri putih, putat, asoka, nagapuspa, tenguli, bakula kalak, cempaka, tanjung biru, tanjung abang, tanjung putih, majar-majar, lan sulasih. Saliyane kembang-kembang kang gandane wangi mau uga dicampuri madu, bubur susu, bubur gula liwet uga dicampur ati wilis

utawa santen. Persembahan iki uga kudu dilengkapi karo pana-pana matsyaka utawa godhong bilwa.

Ing prakteke, *upakara* kang diperlukake yaiku *upasaksi* kaya surya lan canang ajuman utawa pejati. *Upakara* nduweni teges pertolongan, sumbangan, utawa hadiyah sajroning lontar Yajna Prakarti katulis :

“ *Upakara pasuna nin kadan.* ”

“maneka warna kang nduweni sesambungan utawa kalebu piranti, parlengkapan utawa dekorasi.”

Yen *upasaksi* nduweni teges palayanan, pamujan, utawa kasaksian. Ing sanggah kamulan dipersembahake tapakan pelinggih, pasucian, rayunan putih kuning, ajuman lan panca lingga kang dilengkapi karo godhong bilwa. Banjur pemuspaan kanggo ping telu, wiwit wengi, tengah wengi, nganti wayah srengenge arep njedul.

b. Tata Rakiting Inti saka Upacara Siwaratri

Upacara Siwaratri kalebu upacara kang ditindakake ing wayah wengi. Kanggo ngilangi rasa ngantuk ing wengi Siwaratri, umat Hindhu uga nindakake adi cara pujian. Tembang-tembang kang dienggo sajroning pujian yaiku tembang macapat. *Dharma wacana* yaiku ceramah agama kang ditindakake dening pawongan kang wus dianggep nduweni kaluwihan utawa pangerten kang luwih dhuwur saka pawongan liyane. *Pendharma wacana* biyasane ditindakake dening pemangku, pandita, lan sapanunggalane. Ana ing gambar 2 iku *Dharma Wacana* kang dirungokake umat Hindhu ing wengi Siwaratri ngenani Lubdaka. Crita Lubdaka

iki asring dicritakake ing saben wengi Siwaratri, ananging para umat hindhu ora tau bosen anggone ngerungokake. Wiwit sing cilik nganti sing tuwa-tuwa padha anteng anggone ngerungokake. Cita Lubdaka kang dicritakake ing wengi Siwaratri iki, dicritakake kanthi *versi* kang beda-beda antarane para *Dharma Wacana* , ananging tanpa ngowahi punjering cita Lubdaka. Saka adicara *dharma wacana* iku uga ana unsur religiusitas. Unsur religiusitas kang kaandhut ing adicara *dharma wacana* iku ngenani wigatine umat kang ngerungokake isine wacana kang dicritakake dening *pendharma wacana*. Sakliyane iku, cara nrimane umat lan cara nindakake pitutur sajroning *dharma wacana* uga ngandhut unsur religiusitas.

Rentetan upacara Siwaratri miturut pawukon Parisada Hindhu Dharma Indonesia kabupaten Kediri-Jawa Timur, kaya mengkene :

- 1) Isuk-isuk ing panglong 14, Sisya kudu madhep Shiwa saperlu kanggo niat ngelaksanakake Brata Siwaratri. Sak bubare antuk anugrah saka Guru Nabhe (Shiwa), Sisya mulai adus lan kramas kanggo ngresiki awak lan nyucikake awak.
- 2) Bubar adus kramas, diterusake adi cara *manjagra* nganti jam 12 bengi.
- 3) Ing wayah wengi diterusake kanthi adi cara sambang lan yoga samadhi kang dipimpin dening *pemangku /sulinggih/ pandita* kanggo Hyang Shiwa, Dewa Kumara, lan Ganesha nganggo sarana kembang-kembang upakara bebanten kang wus kasebut ing ndhuwur mau.
- 4) Sabubare sembayang, banjur diterusake adi cara penirtaan kanggo para umat kang melu sembayang.
- 5) Sabubare penirtaan, banjur diterusake adi cara nguteri *Lingga Shiwa* kanthi nebarake godhong bilwa utawa godhong maja sajroning *Lingga* kang wus disediakake. Adi cara kasebut kanggo tandha nyuwun pangapura marang Hyang Shiwa kanggo dosa-dosa kang tau dilakoni.
- 6) Bubar ngelebur dosa, banjur diterusake adi cara *sambang semadi/ yoga*. Nanging adi cara kasebut ora wajib/ ora dipeksakake.
- 7) Sesok isuk tabuh 05.30 ngelaksanakake sembayang kanggo adi cara ngelebar/ nutup upacara Siwaratri.

Miturut rentetan adicara upacara Siwaratri ing ndhuwur bisa dimangerteni yen wengi Siwaratri diwiwiti kanthi madhep Shiwa saperlu kanggo niat ngelaksanakake Brata Siwaratri ing panglong 14. Sadurunge ngelaksanakake Brata Siwaratri umat diwajibake ana ing kahanan suci. Kahanan suci kang dikarepake yaiku kahanane awak kang resik kanthi cara adus kramas kanggo ngresiki lan nyucikake awak. Yen kahanan awak wus suci lan resik, banjur diterusake kanthi adicara *manjagra* utawa tapa. *Manjagra* ditindakake wiwit isuk nganti tabuh 12 wengi. Adicara *manjagra* banjur disambung kanthi adicara sembahyang kang dipimpin dening *pemangku/sulinggih/pandita*, yen ing basa Islamine yaiku imam utawa Kyai. Yen adicara sembahyang wus dipungkasi, banjur diterusake kanthi adicara *penirtaan* lan diwehi *bija* kanggo para umat kang wus nindakake sembahyang. *Penirtaan* yaiku banyu kang dicipratake ping telu ing ndhuwur sirah umat kang wuh nindakake sembahyang. Sajroning bebrayan Hindhu, penirtaan iku ana loro yaiku *tirta panglukat* utawa *pambersihan* lan *tirta wangsuh pada*. *Tirta panglukat* utawa *tirta pambersihan* diwenehake sadurunge umat ngelaksanakake sembahyang. *Tirta panglukat* utawa *tirta pambersihan* nduweni fungsi kanggo ngresiki utawa ngilangake halangan utawa kotoran kang asale saka njaba lan njero ragane umat. Yen *tirta wangsuh pada* nduweni fungsi kanggo lambang saya rakete sesambungan antarane umat marang Gustine.

Bija sajroning basa Jawa Kuna nduweni teges *putra*. *Putra* sajroning basa Sansekerta nduweni teges anak penyelamat saka neraka. Anak sajroning basa

Sansekerta uga diarani *Kumara*, merga *Dewa Kumara* iku Dewane anak-anak. Sajroning kitab Weda katulis yen saka *bija* iki umat bakal antuk bibit kasucen saka Dewa Kumara. Sajroning teges leksikal *bija* nduweni teges biji utawa phalawija kang nduweni teges buah kang ana bijine. Nanging sajroning bebrayan Hindhu, *bija* yaiku piranti upakara sajroning pemujaan marang Gusti. *Bija* iku karakit saka beras ketan kang wutuh utawa ora tugel kang wus dikum sajroning banyu kang dicampur serbuk kayu cendana uga ana kang dicampur kunir. Yen wus antuk *bija* saka pamangku, banjur ditemplekake ing bathuk, gulu, lan dipangan. Bubar penirnaan, para umat banjur ngelebur dosa kanthi cara nyeblokake godhong bilwa ing njero lingga Shiwa kang wus disiapake. Godhong kang diceblokake sajroning lingga cacahé ana 108. Cacah 108 iku asale saka wujud *pengecilan* ing wilangan 1108. Yen rentetan adicara wengi Siwaratri wus ditindakake kabeh, para umat banjur nindakake sembahyang isuk ing tabuh 05.30 saperlu kanggo nutup dina Siwaratri.

Kabeh retetan adicara wiwit adus kramas nganti sembahyang ing tabuh 05.30 isuk nduduhake tumindak kang luwih kang ditindakake umat saperlu kanggo ngabekti marang Gustine. Penirnaan, diwenahi *bija*, banjur nyeblokake godhong bilwa uga kalebu tumindak religius antaraning umat marang Gustine.

c. Tata Rakiting sawise Upacara Siwaratri

Yen upacara Siwaratri wus ditindakake kanthi urut kaya rentetan adicara kang wus ditemtokake, dina Siwaratri banjur ditutup kanthi sembahyang ing wayah isuk. Sembahyang kang ditindakake ing tabuh 05.30 isuk nduweni tujuwan kanggo ngelebar utawa nutup dina Siwaratri. Kanthi sembahyang isuk mau,

kamangka upacara Siwaratri utawa dina Siwaratri wus dipungkasi. Adicara sembahyang isuk kanggo nutup dina Siwaratri kaya ta adicara sembahyang-sembahyang biasa, tanpa adicara-adicara khusus. Wiwit adus kramas ngeresiki awak saka kotoran, banjur penirnaan sadurunge nindakake sembahyang, inti saka pasembahyangan, nganthi *penirnaan wangsuh pada* lan pembagian *bija* iku padha kaya adicara sembahyang kang ditindakake umat Hindhu sabendinane.

4. Banten lan Makna kang kinandhut sajroning Banten

a. Banten Pejati

Sajroning banten pejati iki uga ana banten pesaksi, daksina, peras, lan ajuman. Bebanten kang maneka warna mau dadi siji rerakiting banten kang sinebut banten pejati. Banten pejati nduweni teges kanggo simbol panguripan. Banten pejati iki simbol kanggo ngundang Dewa lan Dewi supaya teka ing upacara kang arep ditindakake. Isi saka banten pejati iki yaiku maneka warna asiling urip kaya ta asiling tani.

b. Banten Siwaratri

Banten Siwaratri yaiku banten kang kudu ana utawa wajib diaturake saben ngelaksanakake upacara Siwaratri. Banten Siwaratri iki karakit saka banten sesayut, panyeneng, lan lingga. Ubarampe kanggo banten Siwaratri yaiku maneka warna *buah-buahan*, *biji-bijian*, kembang (kenanga, mawar, kamboja, lsp), sega, kupat, endhog, lan segawu (sega awu).

c. Banten Maduparka

Banten Maduparka iki karakit saka susu murni, tebu, gedhang emas, madu, uyah, woh-wohan, mpo ental, lan banten dinatar. Banten maduparka iki nduweni teges kanggo nganturake ibadah marang Gusti Kang Maha Kuwaos. Anane banten Maduparka iki kanggo aturan/ngaturake sembah bekti marang Gusti. Ing upacara Siwaratri iki kang disembah yaiku Hyang Shiwa, saengga sembah bekti para umat Hindhu mung kanggo Hyang Shiwa.

d. Banten Antepan

Banten Antepan iki karakit saka peras, daksina, tipat kelan, prayascitta, lan byakala. Banten peras uga banten minangka salah sawijining bageyan saka banten pejati. Banten peras iki kanggo ngesahake upacara kang ditindakake. Yen sajroning upacara ora ana banten peras, upacara kasebut bisa diarani ora sah. Banten peras iki uga nduweni fungsi supaya upacara kang ditindakake bisa kaleksanan kanthi sukses. Banten antepan iki kanggo upah pawongan kang mimpin umat ngaturake upacara.

5. Unsur Religius

Religiusitas minangka wujud sikap utawa solah bawane manungsa. Religiusitas luwih nengenake aspek kang “ana ing jero ati utawa swarane ati nurani”, ing ngendi sikap mau sawijining sikap kang aneh lan misterius kanggone wong liya, merga ana *intimitas* jiwa yaiku cipta rasa kang nduweni totalitas kapribadhene pawongan kasebut (Mangunwijaya, 1982:12). Religiusitas uga minangka sesambungan antaraning manungsa marang Gusti, manungsa karo manungsa, lan manungsa karo alam. Sesambungan antarane manungsa marang Gusti sajroning upacara Siwaratri iki bisa dideleng saka tumindak ngabekti kang

luwih marang Gusti. Sesambungan antarane manungsa karo manungsa bisa dideleng saka tumindak tulung tinulung anggone nyengkuyung kaleksanane upacara Siwaratri iki. Sesambungan antarane manungsa karo alam bisa dideleng saka tumindak ngelestarekake alam lan ngurmati asiling alam.

C. DUDUTAN

Saka andharan ing ndhuwur mau bisa dimangerteni apa wae kang dadi *ladhesaning panliten, underaning panliten, ancakang panliten, lan paedahe* saka panliten ngenani upacara Siwaratri iki. Andharan ing ndhuwur uga njlentrehake ngenani konsep-konsep kang ana sajroning panliten iki, kaya ta : *konsep kabudayan, konsep tradhisi, konsep upacara, konsep simbol, konsep religiusitas, lan landhesan teori* sajroning panliten ngenani upacara Siwaratri iki.

Saka mula bukane upacara Siwaratri iki wus bisa dimangerteni yen upacara Siwaratri iki kalebu upacara agama kang nduweni fungsi *ngelebur dosa* kanggo para umat Hindhu. Upacara Siwaratri iki ditindakake saben setaun sepisan ing *sasi kapitu panglong 14*. Geneya upacara Siwaratri iki ditindakake ing sasi kapitu panglong 14, merga ing sasi kapitu panglong 14 iku dadi dina ing ngendi *Rsi Lubdaka* nindakake yoga utawa samadhi marang *Hyang Shiwa*. Saka kadadayan iki mau, para umat Hindhu ndadekake patokan sasi kapitu panglong 14 kanggo *ngelebur dosa* kanthi cara nindakake *upacara Siwaratri*. Yen ing *kalender Masehi* sasi kapitu iku ana ing wulan Januari. Dadi *upacara Siwaratri* ditindakake saben wulan Januari.

Saka andharan ing ndhuwur uga bisa didudut ngenani religiusitas kang ana sajroning panliten iki. Aspek religiusitas marang Gusti Kang Maha Kuwaos sajroning upacara siwaratri iki nggambarake solah bawane manungsa kanthi cara kang maneka warna kanggo ngabekti marang Gusti. Adicara *sambang*, *yoga*, lan *samadhi* dadi solah bawa kang kudu ditindakake dening para umat kanggo nganturake sembah bektine marang Gusti. Rentetan adicara wiwit saka isuk-isuk ing panglong 14, Sisya kudu madhep Shiwa sakperlu kanggo niat ngelaksanakake Brata Siwaratri, sak bubare antuk anugrah saka Guru Nabhe (Shiwa), Sisya mulai adus lan kramas kanggo ngresiki awak lan nyucikake awak, banjur bubar adus kudu ngelaksanakake pemujaan kanggo Dewa Shiwa, Bubar pemujaan banjur ngelaksanakake upawasa lan mona brata, nganti ing wayah wengi diterusake kanthi adi cara sambang lan yoga samadhi kanggo Hyang Shiwa, Dewa Kumara, lan Ganesha, nganti sesuk esuk diterusake adi cara asuci laksana lan ngadep ing Guru Nabhe sakperlu nyuwun tirta lan brata sambang. Adi cara iku mau diterusake nganti bengi maneh uga ditindakake dening para umat Hindhu.

Bebanten kang ana sajroning upacara Siwaratri iki kaya ta banten pejati, banten siwaratri, banten Mmaduparka, banten dinatar, lan banten antepan. Nduweni makna kang beda-beda. Kabeh bebanten mau diaturake kanggo Gusti Kang Maha Kuwaos. Maneka warna bebanten kang kasusun saka asiling olahaning bumi diaturake maneh marang Gusti kanggo wujud syukure para umat kang wus diciptakake ing donya iki. Maneka warna bebanten mau mung dadi piranti kanggo ngaturake sembah bektine para umat Hindhu marang Sang Hyang Widhi Wasa.

Maneka warna banten kang ana sajroning *upacara Siwaratri* iku ngandut nilai-nilai Ketuhanan. Unsur religius sajroning *upacara Siwaratri* iki ana ing banten kang ana sajroning upacara, tumindak kang ditindakake ing wayah sembayang, lan mantra-mantra kang diucapake ing wayah sembayang. Sajroning *Upacara Siwaratri* akeh banget ubarampe kang diaturake kanggo Gusti Kang Maha Kuwaos, uga akeh banget mantra-mantra khusus kang diucapake kanggo nambahi kereligiusaning umat marang Gusti.

KAPUSTAKAN

- Danandjaja, James. 1994. *Folklor Indonesia: IlmuGosip, Dongeng, dan lain-lain*. Jakarta: Pusat Utama Grafiti
- Endraswara, Suwardi. 2005. *Buku Pinter Budaya Jawa: Mutiara Adiluhung Orang Jawa*. Yogyakarta: Gelombang Pasang
- Herusatoto, Budiono. 2005. *Simbolisme dalam Budaya Jawa*. Yogyakarta: Hanindita Graha Widia
- Koentjaraningrat.1985, *Manusia Dan Kebudayaan di Indonesia*. Jakarta: Djambatan
- Koentjaraningrat. 1987, *Kebudayaan Mentalis dan Pembangunan*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Koentjaraningrat. 2009, *Pengantar Ilmu Antropologi*.Jakarta: Rineka Cipta
- Maryaeni. 2005. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Jakarta: Bumi Aksara
- Moleong, Lexy J. 2009. *Metodologi Penelitian Kualitatif*. Bandung: PT. Remaja Puta Karya
- Poerwardarminta.1976. *Kamus Umum Bahasa Indonesia*.Jakarta: Balai Pustaka
- Rendra. 1984. *Mempertimbangkan Tradhisi*. Jakarta: Gramedia
- Sudikan, Setya Yuwana. 2001. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: Citra Wacana
- Tim ISBD UNESA. 2008. *Ilmu Sosial Budaya Dasar*. Surabaya: Unesa University Press
- Tim Penyusun. 2005. *Buku Panduan Penulisan Skripsi Fakultas Bahasa dan Seni*, Surabaya: UNESA
- Kuntjara, Esther. 2006. *Penelitian Kebudayaan: Sebuah Panduan Praktis*. Yogyakarta , Graha Ilmu
- W.J.S. Poerwadarminata. 2006. *Kamus Baoesastra Djawa*. Jakarta : Balai Pustaka
- Wiana, I Ketut. 2001. *Makna Upacara Yajna Dalam Agama Hindhu*.Surabaya, Paramita
- Soesila. 2005. *Kejawen Filosofi dan Perilaku*. Malang: Yusula.

**RELIGIUSITAS SAJRONING UPACARA SIWARATRI
ING DS. MLANCU KEC. KANDANGAN KAB. KEDHIRI**

JURNAL

DENING :

RAHMA AVIANTI

082114013

**FAKULTAS BAHASA DAN SENI
JURUSAN BAHASA DAN SASTRA DAERAH
UNIVERSITAS NEGERI SURABAYA**

2013